

Waar is de geografie?

Een inhoudsanalyse van toeristische informatie over erfgoed

Een themanummer in AGORA over erfgoed betekent dat in ieder geval enkele geografen zich bewust zijn van het belang en de mogelijkheden van erfgoed en dat zij beseffen dat ook geografen iets te vertellen hebben over erfgoed. Het lijkt er echter op dat geografen in de informatieverzorging over erfgoed, net zoals is de toeristische informatieverzorging in het algemeen, geen rol spelen.

BOUKE VAN GORP

Een groot deel van de informatie voor toeristen over erfgoed in steden en gebieden wordt gegeven in reisgidsen, stadswandelingen en VVV-brochures. Deze toeristische informatie richt zich niet alleen op erfgoed, maar erfgoed is wel een belangrijke component. Zelfs zo belangrijk dat er wel gesproken wordt van 'verstening' in deze toeristische informatie: de aandacht verschuift steeds meer naar 'steen', dat wil zeggen objecten. Erfgoed (monumentale panden, oude kerken of kastelen) is een belangrijk deel van dat steen dat de aandacht krijgt. Sinds de 'cultural turn' in de sociale wetenschappen, waaronder de geografie, is beeldvorming een onderzoeksthema geworden en zijn reisgidsen, museumpanelen en erfgoedattracties onderworpen aan kritische inhoudsanalyses. Deze analyses duiden naast 'verstening' op trends die

lijken samen te hangen met diepere maatschappelijke ontwikkelingen, zoals atomisering, visualisering en nadruk op entertainment. Atomisering wil zeggen dat de nadruk komt te liggen op details, op fragmenten, en dat de geboden informatie contextloos is. Visualisering duidt erop dat informatie (in de vorm van toelichtende teksten) verder naar de achtergrond gedrongen wordt door een grotere nadruk op het 'visuele' en 'entertainment'. Reisgidsen bevatten steeds meer foto's, want het gaat in erfgoedattracties, maar eigenlijk ook in stadswandelingen, steeds meer om het visuele en de beleving en veel minder om de educatie. In samenhang hiermee kan een romantisering van het verleden ontstaan in erfgoedpresentaties: er wordt een rooskleurig verleden, zonder ellende of lijden getoond. Er is in het veld van de kritische studies van erf-

goed(re)presentaties overigens discussie over de, volgens sommige slechts schijnbare, tegenstelling tussen educatie en entertainment. Het verhaal dat bij een object verteld kan worden is niet altijd even spannend, maar iedere educatieve medewerker zal zich realiseren dat de geboden informatie wel de mensen moet kunnen boeien.

Geen geografie

Wat geografen zoals Johnson en Van der Vaart echter ook opmerken op basis van hun inhoudsanalyses, is dat de geografie ontbreekt in zowel reisgidsen als erfgoedpresentaties. Illustratief hiervoor is de inleiding van de Capitool-reisgids van Nederland:

"Van Cadzand in Zeeland tot het eiland Schiermonnikoog heeft de Nederlandse kust een prachtig zandstrand. Daarachter liggen de bollenvelden, pittoreske dorpjes en welvarende steden met hun mooie musea. De rivierdelta en het polderland bieden overal grootse vergezichten", zo begint 'Een schets van Nederland' in deze reisgids. Na wat opmerkingen over het op water herwonnen land en de strijd tegen het water, volgen wat geografische feitjes (oppervlakte, bevolking en bevolkingsdichtheid) en worden enkele woorden gewijd aan het landschap en de grote steden. Hierna verhaalt Een schets van Nederland over Maatschappij en politiek, de Nederlandse levensstijl, Taal en cultuur, Strijd tegen het water, Boerderijen en windmolens, het Nieuwe Bouwen, Hollandse meesters, Keramiek en tegels, Orgels en beiaards en Nederland bloemenland. Na een evenementenagenda wordt de inleiding op Nederland in deze reisgids afgesloten met een 20 pagina's lange schets van de geschiedenis van Nederland. Er is dus weinig geografie opgenomen in deze inleiding, zeker in vergelijking met

Het Havik in Amersfoort volgens stadswandelingen die hier aandacht aan besteedden. Duidelijk is de nadruk op de architectuur en op losse elementen aan dit grachtje. "Mooi is de gevarieerde architectuur aan het grachtje de Havik." (ANWB/VVV stadswandelingen). "Tussen de Krommestraat en de Langegracht ligt een monumentaal ensemble dat tot het bezit van Stadsherstel behoort. Vooral het witte huisje met de tuitgevel aan het water is beeldbepalend voor deze schilderachtige plek." (Wandelroute Open Monumentendag 2001) (Foto Bouke van Gorp).

de ruimte die besteed wordt aan geschiedenis en 'clichés' (molens, tulpen en strijd tegen het water). Deze reisgids is daarin geen uitzondering. Dat geografie in veel reisgidsen een marginale positie heeft, betekent echter niet dat uit marktonderzoek is gebleken dat de geografie toeristen niet interesseert. Het gebrek aan geografie wordt vooral verklaard uit de ontwikkelingen in de geografie in de periode dat het (massa)toerisme opkwam. De sociale geografie richtte zich in de jaren '60 op de ruimtelijke analyses en hield op zich bezig te houden met (de beschrijving van) gebieden, landschappen en plaatsen. Toen kwam er juist in de samenleving, door de groei van het toerisme, vraag naar deze beschrijvingen. De geografie die nog in de reisgidsen verscheen, werd veelal geschreven door niet-geografen.

Waarom zou je toeristen iets geografisch vertellen? Voor veel geografen zal deze vraag klinken als vragen naar de bekende weg: zij vinden namelijk geografie belangrijk. Tijdens universitaire voorlichtingsdagen wordt zelfs wel eens gezegd dat geografie overal is. Toch wil ik hier uitgebreider bij stil staan. Het gaat er mij duidelijk niet om te verkondigen dat geografie de beste invalshoek is: geografie is een van de vele invalshoeken die in een reisgids aan de orde moeten komen, naast bijvoorbeeld historie, kunsthistorie en archeologie. Wel denk ik dat de geografie een verrijking biedt aan de huidige toeristische informatie. De geografie heeft iets toe te voegen aan de beleving van de stad of het gebied door de toeristen. Van der Vaart verwoordt in een artikel in *Geografie Educatief*, naar aanleiding van een inhoudsanalyse van reisgidsen over Athene, wat de (toegevoegde) waarde van geografie in een reisgids kan zijn. Het 'waar' en 'waarom daar' (twee centrale vragen in de geografie) geven inzicht in ruimtelijke relaties tussen objecten en plaatsen. Deze vragen verwijzen ook naar de ruimtelijke context van objecten. Zo zal een geografisch verhaal bij het voormalige klooster Mariënhof in Amersfoort niet zo zeer aandacht besteden aan het uiterlijk of het hergebruik, maar aan de ligging van het klooster ten opzichte van de stadsmuren. Toen het klooster gesticht werd, was de ruimte binnen de eerste stadsmuur van Amersfoort praktisch volgebouwd. Het klooster verrees dus buiten

De Grote Looierstraat in Maastricht. Alleen het eerste citaat geeft een hint van waarom leerlooiers daar gevestigd waren (de vraag 'waarom daar').

"De kromme Grote Looierstraat is met zijn schaduwrijke bomen en karakteristieke panden een van de sfeerolste straten van Maastricht. Vroeger liep door het midden van de straat een zijtak van de Jeker waarin leerlooiers hun leer bewerkten. In 1897 werd het riviervak overkluisd. De opvallende oke kleurige gevel die de lichte kromming van de straat volgt, behoort toe aan het voormalige Armenhuis (1757). Rond het Sint Martinushofje liggen dertien kleine huizen. Martinus Frencken stichtte in 1715 het hofje en schonk de huizen aan behoeftige katholieke bejaarden. Boven de poort kijken Sint-Maarten en een bedelaar toe. In het middenplantsoen is de volksschrijver Fons Olderdissen vereeuwigd, terwijl hij een van zijn vele verhalen vertelt aan een groepje aandachtig luisterende kinderen." (Marco Pologids Maastricht).

"Vooraan in die straat treft u Fons Olderdisse, een van de bekendste Maastrichtse dialectschrijvers, aan met een klein maar aandachtig gehoor. Bedenkt u verder dat door het midden van deze straat waar nu de auto's geparkeerd staan - in vroeger tijden de Jeker gestroomd heeft." (VVV Vestingwandeling Maastricht) (Foto Bouke van Gorp).

de muur en was pas na de bouw van de tweede muur feitelijk beschermd. Geografische informatie kan dus een tegenkracht bieden aan de atomisering en versnippering waar veel reisgidsen en erfgoedpresentaties aan lijden. Een stad of gebied kan namelijk als ruimtelijke eenheid worden gepresenteerd in

plaats van als een losse verzameling van vele bezienswaardige gevels, drie kerken, een stadhuis en een gezellig plein. Verder laat geografie zien dat er sprake kan zijn van wederzijdse beïnvloeding tussen fysisch-geografische aspecten en de plaats van objecten of activiteiten. Bepaalde ambachten in de

Middeleeuwen, zoals leerlooien en bier brouwen, waren afhankelijk van stromend water. Dat is de reden dat in het zuiden van Maastricht, waar de Jeker door de stad stroomde, veel nijverheid was. Activiteiten en objecten vinden dus niet zomaar hun plaats in een stad of regio. Tenslotte kan een geografisch verhaal de ruimtelijke ontwikkeling van een stedelijk of ruraal landschap inzichtelijk maken. De historische lijn wordt in reisgidsen vaak wel (kort) geschetst; de ruimtelijke ontwikkeling van de stad niet. De huidige inrichting van de stad is daarmee een gegeven in plaats van iets om je over te verwonderen.

Verstening

De situatie in Nederland lijkt niet heel anders te zijn dan de eerder geschetste. Geografie is in de genoemde inhoudsanalyses en beeldvormingstudies weinig aan de orde gesteld. Uit een analyse van reisgidsen, stadswandelingen en VVV-brochures van Amersfoort, Enkhuizen en Maastricht blijkt dat de verstening duidelijk is terug te vinden.

Stadswandelingen en reisgidsen focusseren inderdaad op 'steen' en een groot deel daarvan zijn, al dan niet bewust, bewaarde materiële sporen van het verleden. Maar er is ook aandacht voor moderne architectuur en kunstwerken. Daarnaast is de beperkte informatie per object een belangrijk kenmerk van de onderzochte toeristische informatie. Gemiddeld genomen wordt aan de verschillende objecten in de stad maar één tot enkele zinnen gewijd. Juist door de verstening en de beperkte informatie per object zijn er weinig gevallen van romantisering terug gevonden in de bestudeerde toeristische informatie. De teksten beschrijven het huidig zichtbare of sommen een aantal wetenswaardigheden op; een verhaal over het verleden wordt dus niet verteld. Ook al spelen in de opmaak van stadswandelingen foto's geen even grote rol als in de reisgidsen, in de benadering van veel wandelingen is er toch sprake van visualisering: er wordt veel links en rechts gewezen op panden zonder daar (diepgaande) informatie bij te verschaffen. Tenslotte blijkt ook de onderzochte toeristische informatie 'te lijden aan' atomisering: er is veel aandacht voor losse elementen en voor fragmenten, bijvoorbeeld gevelstenen, raamdecoraties en dergelijke. Er wordt weinig informatie gegeven die betrekking heeft op grotere gehelen of

die het individuele object in relatie brengt met zijn context(en). Doordat routes daarbij van het ene gebouw in straat A via een gebouw aan plein X doorgaan naar het volgende gebouw in straat B, is het beeld dat van de stad gegeven wordt ook erg versnipperd. In de kaders bij de foto's van het Havik (Amersfoort) en de Grote Looierstraat (Maastricht) zijn citaten geplaatst uit de wandelingen. Deze citaten geven een duidelijk beeld van de informatie die er wordt gegeven over plaatsen of objecten in de stad. De kunsthistorische en historische benadering overheerst in die informatie. In de gidsen of wandelingen wordt bij erfgoed ingegaan op het bouwjaar of een ander historisch belangrijk jaar voor dat object, op de bouwstijl, op personen die iets met het object van doen hebben (architecten, beroemde bewoners) en op het interieur of de collectie. Informatie over de relatie van het pand met zijn omgeving of over de relatieve plaats van het pand ontbreekt veelal. De geografie is al met al net zo gemarginaliseerd als in toeristische informatie in het algemeen. Dat blijkt bovendien ook uit de keuze van de objecten die aangewezen of toegelicht worden. Deze keuze lijkt vooral ingegeven door de vraag wat mooi is of overeenkomt met de standaard van wat men in steden te zien hoort te krijgen (kerken, stadsmuren, stadhuis, monumentale woonhuizen) en niet wat (historisch-)geografisch gezien interessant is.

Het overgrote deel van de toeristische informatie over erfgoed in een gebied of plaats voor een breed publiek ontbeert dus een geografische component. Geografen lijken niet betrokken bij de totstandkoming van deze informatie. Dit is mogelijk historisch gegroeid: makers van reisgidsen of stadswandelingen borduren bij iedere nieuwe / herziene uitgave voort op een (geografieloos) concept dat ze al jaren hanteren. Geografen lijken overigens ook nog niet in grote getale de toeristische informatieverzorging als werkveld betreden te hebben. Wellicht zijn veel geografen nog te bescheiden over het belang van hun perspectief voor het brede publiek. Iedere geograaf die zich bewust is van de waarde van zijn vak, zal inzien dat er voor geografen echter genoeg te doen is in het veld van de toeristische informatie over erfgoed en steden en gebieden als geheel. Er zijn al wel wat voorbeel-

den van stadswandelingen of erfgoedpresentaties met een duidelijke geografische component. Het KNAG heeft al enkele wandel- en fietsroutes uitgegeven en in België verschijnen onder meer Geogidsen. De Ierse geografe Johnson laat verder zien dat men in de presentatie van het Strokestown Parkhouse zeker oog heeft voor de geografische context van dit landhuis. Het pleidooi voor meer geografie zou sterker kunnen komen te staan als deze meer geografische wandelroutes, gidsen of presentaties eens geëvalueerd zouden worden.

Bouke van Gorp is werkzaam bij de Faculteit Geowetenschappen Universiteit Utrecht. Dit artikel is gebaseerd op haar proefschrift getiteld 'Bezienswaardig, historisch-geografisch erfgoed in toeristische beeldvorming' dat in december 2003 verscheen bij Eburon, Delft.

Literatuurselectie

- Johnson, N. (1996) Where history and geography meet: heritage tourism and the big house in Ireland, *Annals of Association of American Geographers* 86/3, p. 551-566.
- Vaart, R. van der (1998) Toeristische beelden van Parijs, de veranderende blik van reisgidsen. In: Hauer, J., Pater, B. de, Paul, L. & Terlouw, K. (ed.) *Steden en streken, geografische opstellen voor Gerard Hoekveld*, Van Gorkum, Assen.
- Vaart, R. van der (1999) Athene beelden in reisgidsen, *Geografie Educatief* 8/4, p. 29-33.